

Robert Skenderović

(Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest
Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod)

SMRTNOST NEKRŠTENE NOVOROĐENČADI KAO PROBLEM U ISTRAŽIVANJU NATALITETA I MORTALITETA KATOLIČKIH ZAJEDNICA U SLAVONIJI, SRIJEMU I BARANJI TIJEKOM 18. STOLJEĆA

UDK 314:94(497.5)“17“

Prethodno priopćenje

Primljeno: 25. 2. 2016.

Prema učenju Katoličke crkve samo se krštene osobe mogu spasiti, odnosno steći vječno blaženstvo (život vječni). Međutim, Katoličkoj je crkvi ostao velik problem teološkog objašnjenja što se događa s umrlom nekrštenom novorođenčadi. Zbog toga su još u srednjem vijeku teolozi razvili teoriju da umrla nekrštena novorođenčad završavaju u *limbu*, stanju u kojem ne mogu imati život vječni jer nisu krštena, a opet ne mogu ni ispaštati za svoje grijeha jer ih nisu počinila. U katoličkim župama na području Slavonije, Srijema i Baranje također su se u predmodernom razdoblju događali slučajevi umiranja novorođenčadi prije krštenja. Katolička se crkva stoljećima strogo držala formalnih stavova, pa se ta djeca nisu čak ni smjela pokopati na katoličkom groblju, nego uz groblje, na posebno predviđenom mjestu. U ovome će se radu, na temelju zapisa u kanonskim vizitacijama iz 18. stoljeća, razmatrati svi aspekti problema smrti nekrštene djece – teološki stav, crkvena praksa i reakcije stanovništva toga vremena. Poznavanje teološkog aspekta problematike smrtnosti nekrštene novorođenčadi važno je za istraživanja nataliteta i mortaliteta u predmodernim zajednicama jer su iz toga temelja proizlazile prakse koje su utjecale na kvalitetu vođenja zapisa o rođenima, tj. krštenima i umrlima. Kanonske vizitacije slavonskih, srijemskih i baranjskih župa iz 18. stoljeća važan su izvor koji pomaže u rasvjetljavanju ovog problema za navedene krajeve te nude i odgovor na pitanje koliko je raširena bila smrtnost nekrštene novorođenčadi, odnosno koliko je njihov udio u ukupnoj smrtnosti novorođenčadi na prostoru Slavonije, Srijema i Baranje u 18. stoljeću.

Ključne riječi: povijesna demografija, sakrament krštenja, nekrštena novorođenčad, limb, Slavonija, Srijem, Baranja, 18. stoljeće, natalitet, mortalitet, matične knjige, kanonske vizitacije

Uvod

U Slavoniji se rimokatoličke matične knjige počinju voditi krajem 17. stoljeća, u prvim godinama nakon oslobođenja od osmanlijske vlasti. Uzmu li se u obzir povijesne granice Slavonije, najstarija sačuvana slavonska matična knjiga potječe iz 1686. godine, tj. vođena je od 1686. do 1717. godine, a radi se o matici krštenih župe sv. Roka u Virovitici. Među pet najstarijih slavonskih matica ubrajaju se još: matica krštenih i vjenčanih župe Bl. Djevice Marije u Kutjevu, započeta 1692. godine; matica krštenih, vjenčanih i umrlih župe sv. Mihaela u Osijeku, započeta 1693. godine; matica krštenih župe Sv. Duha u Požegi, započeta 1699. godine i matica krštenih župe Presvetog Trojstva u Brodu na Savi, započeta 1701. godine. Pregled popisa najstarijih sačuvanih matičnih knjiga otkriva da su se u župama obično prvo počele voditi matice krštenih, zatim su slijedile matice vjenčanih, a matice umrlih su se u pravilu pojavljivale zadnje.¹ Ta pojava otkriva i hijerarhiju važnosti samih matica. Matice krštenih bile su najvažnije jer je krštenje najvažniji kršćanski sakrament. Matice vjenčanih su također bile vrlo važne jer je sam čin vjenčanja bio vezan uz brojne elemente obiteljskog i imovinskog prava. U odnosu na zapisivanje krštenja i vjenčanja, važno je istaknuti da tijekom prve polovice 18. stoljeća sama Katolička crkva u Slavoniji nije maticama umrlih pridavala veliku važnost, pa ih se u mnogim župama uopće nije vodilo. Tek u drugoj polovici 18. stoljeća većina katoličkih župa u Slavoniji vodi i matice umrlih.

Dosadašnja su istraživanja pokazala da su matične knjige umrlih iz 18. stoljeća s prostora Slavonije, Srijema i Baranje izrazito nepouzdan povijesni izvor jer su ih sami svećenici vrlo loše vodili. Primjerice, u njima su umrli zapisivani često sa zaokruženim godinama života, a mnogi nisu ni upisani.² Neki autori su oprezni s takvim zaključcima. Primjerice, Dubravka Božić Bogović uočila je izuzetno nizak mortalitet u južnoj Baranji 1757. godine od svega 12,71 %, ali je zaključila da za to „u dostupnim izvorima nije pronašla objašnjenje“.³ No, poznato je da je mortalitet u predmodernim zajednicama bio vrlo visok, pa se takav niski mortalitet ne može objasniti drugačije nego kao posljedica nedosljednog vođenja upisa umrlih. Sličan problem primijećen je i u središnjoj Hrvatskoj, koja za ovo istraživanje može poslužiti kao kontrolni populacijski prostor jer se nalazi u susjedstvu Slavonije i ima slič-

¹ Robert Skenderović, „Pastoralno djelovanje franjevacu i vođenje matičnih knjiga na prostoru Slavonije tijekom 18. stoljeća“, u: *Tkivo kulture*, ur. Nela Veronika Gašpar (Zagreb-Rijeka, 2006.), 173.

² Robert Skenderović, *Stanovništvo Požege 1699.-1781. prema matičnim knjigama* (magistarski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Zagreb, 2002.), 19.

³ Dubravka Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću* (Beli Manastir, 2013.), 86.

ne, kontinentalne odlike društvenog ustroja.⁴ Općenito, u čitavoj je Hrvatskoj posebice problematična nedosljednost upisivanja u matice za razdoblje prije polovice 18. stoljeća, a u određenoj mjeri i čitavog 18. stoljeća. Niko Kapetanić i Nenad Vekarić primijetili su problem neupisivanja rođene i umrle djece u matice i na dubrovačkom području u istome razdoblju.⁵ Najlošije se vodilo upisivanje umrle djece, posebice dojenčadi.⁶ Taj fenomen je višestruko važan jer između ostaloga otkriva položaj djeteta unutar hijerarhije članova obitelji. U predmodernom svijetu agrarnog društva na vrhu hijerarhije stajali su odrasli muškarci, kao nositelji ekonomskog opstanka, kao hranitelji i branitelji obitelji; zatim su slijedile žene, koje su u prosjeku fizički slabije, pa prema tome i manje sposobne u obavljanju poljoprivrednih poslova; na kraju su bila djeca, koja su zbog visokog nataliteta i mortaliteta uzrokovanog lošim higijenskim i zdravstvenim uvjetima stalno dolazila na ovaj svijet i odlazila s njega.

Francuski povjesničar Fernand Braudel zapisao je u svojem djelu *Strukture svakidašnjice* da je u „starome poretku“, odnosno predmodernom društvu, visok natalitet slijedio visoku stopu mortaliteta te da su obje iznosile preko 40 %.⁷ Hrvatska demografska istraživanja potvrđuju taj trend i u hrvatskim krajevima.⁸

Matične knjige predmodernog doba otkrivaju strašnu dinamiku rađanja i umiranja djece, pogotovo umiranja dojenčadi. Primjerice, u matičnim knjigama umrlih župe Sv. Duha u Požegi u nekim su godinama upisi umrle dojenčadi činili i do 40 % svih upisa.⁹ Dubravka Božić Bogović također je u svojem istraživanju uočila visoku stopu smrtnosti dojenčadi u južnoj Baranji, gdje su zapisi o umroju dojenčadi za razdoblje 18. stoljeća činili 27,49 % svih zapisa

⁴ Primjerice, Ante Gabričević utvrđuje da su podaci upisani u matične knjige umrlih župe Brdovec upotrebljivi tek od 1750. godine, a za razdoblje do te godine piše „više je godina bez podataka negoli s njima“. - Ante Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine*, Starine JAZU, knj. 59, 1984., 251.

⁵ Niko Kapetanić, Nenad Vekarić: *Stanovništvo Konavala*, sv. I, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Posebna izdanja, Serija: Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice, knj. 7, sv. 1, (Dubrovnik, 1998.), 243.

⁶ Prema definiciji, dojenče je dijete od rođenja do navršene prve godine života.

⁷ Fernand Braudel, *Strukture svakidašnjice: materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća* (Zagreb, 1992.), 64. (Napomena: u prijevodu knjige krivo stoji 40 %, a treba biti 40 ‰ jer se radi o stopama nataliteta i mortaliteta – broju rođenih i umrlih na tisuću stanovnika.)

⁸ Skenderović, *Stanovništvo Požege 1699.-1781.*, 89. i 107.; Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva*, 224.; Dubravka Božić Bogović utvrdila je da je u južnoj Baranji stopa nataliteta tijekom prve polovice 18. stoljeća bila ispod 40 ‰, ali uz ogradu da to nije pouzdan podatak jer za jedno naselje nedostaju upisi krštenih. Kasniji podaci iz druge polovice 18. stoljeća i u njezinu istraživanju potvrđuju stopu nataliteta iznad 40 ‰. - Božić Bogović, *Rodenje, brak i smrt*, 50.

⁹ Skenderović, *Stanovništvo Požege 1699.-1781.*, 107.

umrlih.¹⁰ Slične visoke stope umrle dojenčadi primijećene su i u drugim istraživanjima u Hrvatskoj. Tako i Ante Gabričević u svojem istraživanju stanovništva grada Varaždina piše: „Iznad polovine (50,66 %) umrlih Varaždinaca s poznatom dobi čine mladi do 19 godina, a gotovo polovina (45,6 %) njihova broja otpada na dojenčad. To je gotovo četvrtina (23,1 %) od ukupno ‘nestalih’ s navedenom dobi smrti, ili petina (20,5 %) od svih pomrlih Varaždinaca između 1771. i 1856. god.“¹¹ Takva dinamika rađanja i umiranja današnjem je čovjeku nepojmljiva. Međutim, u predmodernu doba roditeljska tuga za izgubljenim djetetom vrlo je brzo bivala potisnuta teškim bremenom svakodnevnog života i borbe za opstanak živuće (uglavnom brojne) djece.

Razmjeri smrtnosti dojenčadi važan su podatak koji puno govori o demografskom i društvenom stanju pojedine zajednice. U 19. i 20. stoljeću mortalitet stanovništva Europe u velikoj je mjeri smanjen upravo zbog uspješnog suzbijanja visoke stope smrtnosti dojenčadi. Stoga demografi smrtnost dojenčadi u svojim analizama demografskih gibanja uvijek izdvajaju kao posebnu temu.

U kontekstu smrtnosti dojenčadi, za temu koja se obrađuje u ovome radu posebice je važan problem visoke smrtnosti novorođenčadi, poznate kao *neonatalna smrtnost*.¹² Stjepan Krivošić o tome piše: „Značajno poglavlje o smrtnosti je smrtnost dojenčadi, kojoj demografija poklanja posebnu pažnju. Naime, smrtnost dojenčadi je ‘jedan od ključnih pokazatelja prilika smrtnosti u jednoj populaciji i dostignute razine životnog standarda.’ Istraživanje smrtnosti dojenčadi ide u dva pravca s obzirom na dob dojenčadi: prvu grupu sačinjava dojenčad umrla u tijeku prvih 28 dana života (neonatalni mortalitet), drugu grupu sačinjava umrla dojenčad nakon navršenih 28 dana do kraja prve godine života (postneonatalni mortalitet).“¹³ Vezano uz tu temu, Gabričević objašnjava da je neonatalna smrtnost povezana s endogeno-neonatalnim činiocima (prerani porod, oštećenje pri porodu), a postneonatalna smrtnost s egzogeno-postneonatalnim činiocima (socio-ekonomski, posebice higijensko-zdravstveni uvjeti života dojenčadi i njihovih obitelji).¹⁴

Matične knjige osamnaestog stoljeća, kao demografski izvor, kriju brojne zamke koje od istraživača zahtijevaju maksimalan oprez prilikom analize i

¹⁰ Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 90.

¹¹ Ante Gabričević, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Zavod za znanstveni rad HAZU, Posebna izdanja, knj. 10, Varaždin, 2002., 207.

¹² Prema definiciji, novorođenče je dijete od rođenja do 28 dana života.

¹³ Stjepan Krivošić: *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Zavod za znanstveni rad HAZU, Posebna izdanja, knjiga 2, (Varaždin, 1991.), 61.

¹⁴ Gabričević, *Stanovništvo Varaždina*, 211.

donošenja zaključaka. Na problem preciznosti upisa starosti dojenčadi upozorio je Stjepan Krivošić, naglasivši da ti podaci nisu pouzdani za analizu o smrtnosti dojenčadi: „Naime, dijete za koje piše u matici da je staro mjesec dana, može biti i mlađe od 28 dana, ali i starije od mjesec dana; dijete za koje piše da je staro 1 godinu, može biti i mlađe (pa bi ga trebalo uzeti u obzir kod računanja postneonatalnog mortaliteta), ili dijete za koje piše da je staro 11 mjeseci, može biti i starije od godine dana (pa ga ne bismo smjeli uzeti kod računanja postneonatalnog mortaliteta).“¹⁵

Uz navedeni problem, u vezi s visokom neonatalnom smrtnošću postoji još jedan ozbiljan problem maticā kao izvora za statističku demografsku analizu. Naime, u matične knjige krštenih upisivani su krštenici. Djeca su se krstila odmah poslije rođenja, isti dan ili koji dan kasnije.¹⁶ Međutim, djecu umrlu u prvim danima nakon rođenja ponekad se nije stiglo krstiti. Prema učenju Katoličke crkve koje je vrijedilo u ranome novom vijeku, nekrštena su novorođena djeca nakon smrti završavala u *limbu*, koji se opisivao kao mjesto između raja i pakla. Ipak, u konačnici je za teološko razmatranje toga problema bilo odlučujuće to da te duše ipak nisu krštene i kao takve ne mogu biti spašene. Kao nekrštena, nisu se čak ni smjela pokapati na katoličkom groblju, nego su se obično pokapala „izvan granica“ groblja. U tome smislu, Crkva nije pokazivala interes ni da ih uvede u bilo kakve knjige vjernika. Tako su ta djeca ostajala neregistrirana i u knjigama krštenih i u knjigama umrlih.

Osim što je to vrlo indikativno za opće razumijevanje utjecaja Crkve na društvene odnose, praksa neregistriranja (nezapisivanja) umrle nekrštene novorođenčadi dovodi povijesne demografe pred nerješiv problem neupitne razlike broja živorođene djece i broja krštene djece u knjigama krštenih, kao i broja umrlih i broja upisanih u knjigama umrlih, što metodološki dovodi u pitanje i samu statističku analizu prirodnih kretanja na temelju matičnih knjiga.

U hrvatskoj historiografiji, pretežito u radovima vezanima uz povijesnu demografiju, taj je problem prepoznat, ali mu nije posvećena dovoljna pažnja. Tako Stjepan Krivošić, jedan od pionira istraživanja matičnih knjiga u Hrvatskoj, u svojoj knjizi o demografiji sjeverozapadne Hrvatske piše da matice „nisu vođene dosljedno sa svim predviđenim podacima“ te da „zbog mnogih manjkavosti, koje su brojne naročito u matičnim knjigama umrlih“ nije moguće izraditi sve relevantne sekularne serije.¹⁷ Jednake zaključke Krivošić je donio i u svojem istraživanju demografskih kretanja Dubrovnika u kojem piše kako se za 17. i 18. st. može pretpostaviti da sva umrla dojenčad nisu registri-

¹⁵ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, 62.

¹⁶ Skenderović, *Stanovništvo Požege 1699.-1781.*, 82.

¹⁷ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, 14.

rana u matičnim knjigama.¹⁸ No kasnije, u razmatranju prosječne dobi umrlih, kao i u sastavljenim tablicama smrtnosti, uopće ne spominje problem umrle novorođenčadi koja nisu ni upisana u matice.¹⁹

Ante Gabričević je po pitanju neupisivanja umrlih još direktniji, o čemu piše: „Već pri izuzimanju bilježaka iz matice umrlih zapazili smo posvemašnju nezainteresiranost crkve za te knjige. Sigurno su njihovi voditelji (župnici i kapelani) ne vidjevši svrhe ubilježavanju onih koji ‘odlaze pod zemlju’, posebno djece, taj posao smatrali nepotrebnim teretom pa su se tako prema njemu i odnosili.“²⁰

Davor Salihović za prostor Labina također uočava problem razlike broja upisanih krštenika i stvarnog broja rođenja, o čemu piše: „Iako su matične knjige krštenih, što im i naziv kaže, popis krštenih određene župe, vrlo su mala ili nikakva odstupanja broja krštenih od broja rođene djece.“²¹ No, ni Salihović se ne upušta u dokazivanje zašto bi se trebalo vjerovati da je razlika između broja krštenih i rođenih mala.

U analizi matičnih knjiga hrvatski su povjesničari uočili i druge probleme. Tako Ante Gabričević naglašava da je u maticama župe Brdovec u 18. stoljeću bilo puno upisa u kojima su djeca jednostavno zapisana kao „proles“, bez ikakvih drugih podataka, te da je takvih upisa između 1760. i 1771. bilo čak 31,4 %.²² Za tu djecu, zapisanu kao „proles“, Gabričević piše: „U grupaciji umrlih s navodom ‘proles-dijete’ (2,8 % svih umrlih) mogao je biti obuhvaćen širok raspon životne dobi, od tek rođene bebe pa do djeteta od 10 i više godina dobi. Pri tome svaki ‘upisivač’ (bilo ih je nekoliko desetina) vjerojatno je imao vlastite kriterije raspona života za pojam ‘proles’.“²³

Mladen Andreis također se posvetio utvrđivanju problema koje pružaju matične knjige predmodernog razdoblja. Za problem utvrđivanja starosti umrlih Andreis je istaknuo da „pri proučavanju mortaliteta same matične knjige umrlih nisu dovoljan izvor jer je u njima životna dob često približno navedena“. Stoga se Andreis zalaže za genealošku metodu „kojom je svaki pojedinac identificiran (u mjeri koju dozvoljavaju sačuvani izvori), pa se na osnovi da-

¹⁸ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Zavod za povijesne znanosti JAZU, Posebna izdanja, knjiga 1 (Dubrovnik, 1990.), 85.

¹⁹ Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, 89.-92. i 95.-99.

²⁰ Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva*, 183.

²¹ Davor Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu 1861. do 1871.“, *Vjesnik istarskog arhiva* 20 (2013), 87.

²² Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva*, 251.

²³ Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva*, 255.

tuma rođenja i smrti mogu s relativno velikom točnošću utvrditi starosne dobi umrlih osoba“.²⁴

Važne odgovore na ove probleme nude kanonske vizitacije rimokatoličkih župa koje sadrže brojne detalje iz vjerničkog života rimokatolika, a u sklopu toga i zapise o praksama vezanim uz umrlu novorođenčad koja nisu krštena. Kanonske vizitacije jesu poznat i važan izvor za proučavanje crkvene povijesti, a posredno – zbog brojnih podataka o životu vjernika – predstavljaju i važan izvor za demografsku povijest. Kanonske su vizitacije vrijedan izvor za povijest Slavonije u 18. stoljeću, posebice u segmentu onih tema koje se ne mogu istraživati zbog nedostatka drugih povijesnih izvora. Zbog granica biskupija i drugih povijesnih okolnosti, kanonske vizitacije Slavonije, Srijema i Baranje nalaze se u raznim arhivima, što istraživačima otežava komparativno istraživanje pojedinih tema u navedenom prostoru. Prema granicama biskupija, vizitacije se danas čuvaju u Biskupijskom arhivu u Pečuhu, u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu i u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu.²⁵ Od 2003. do 2011. godine Državni arhiv u Osijeku radio je na snimanju, prevođenju i objavljivanju kanonskih vizitacija Slavonije, Srijema i Baranje iz razdoblja 18. i početka 19. stoljeća. To je bio velik urednički i prevodilački pothvat nedavno preminulog dr. Stjepana Sršana.²⁶ U nizu od deset knjiga objavljene su kanonske vizitacije Baranje (knj. I i II), Valpovštine (knj. III), Srijema (knj. IV i VI), Osijeka i okolice (knj. V), Županjskog i vrbanjskog dekanata (knj. VII), vinkovačko-vukovarskog područja (knj. VIII), broskog područja (knj. IX) i Đakovštine (knj. X). Time je istraživačima pružena prilika cjelovitog istraživanja brojnih tema iz slavonske crkvene i društvene povijesti toga razdoblja. U ovome radu objavljene kanonske vizitacije iskoristit će se upravo za analizu navedenih ciljeva – za utvrđivanje praksi Crkve i stanovništva uvjetovanih teološkim tumačenjem odlaska duša umrle nekrštene novorođenčadi u limb, s osobitim naglaskom na utjecaj tih praksi na kvalitetu upisa u matične knjige krštenih i umrlih.

Sakrament krštenja i limb

Krštenje je prema učenju Katoličke crkve najvažniji i temeljni sakrament. Unutar kršćanstva postojale su brojne rasprave oko krštenja, pa je taj sakra-

²⁴ Mladen Andreis, „Uzroci smrti na otoku Šolti od god. 1825. do 1900. prema podacima iz matičnih knjiga umrlih“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta* (Zagreb) 22 (1989), 115.

²⁵ O kanonskim vizitacijama istočne Hrvatske više u: Andrija Šuljak, „Zapisnici kanonskih vizitacija 18. stoljeća u istočnoj Hrvatskoj“, *Croatica Christiana Periodica* 48 (2001), 75.-82.

²⁶ Stjepan Sršan (1941.-2014.), slavonski povjesničar i dugogodišnji ravnatelj Državnog arhiva u Osijeku, zadužio je hrvatsku historiografiju objavljivanjem brojnih važnih izvora za povijest srednjovjekovne i ranonovovjekovne Slavonije.

ment tijekom stoljeća doživio brojne promjene. U Katoličkoj crkvi krštenje je postalo sakrament od kojeg sve počinje, pa se sakrament krštenja u pravilu dijeli tek rođenoj djeci već u prvim danima života. Neke druge kršćanske zajednice zauzele su drugačiji stav prema krštenju. Primjerice, baptisti smatraju da se sakrament krštenja može podijeliti samo osobama koje ga svjesno prihvaćaju, pa zato ne krste malu djecu, nego ljude u svjesnoj dobi.

Krštenje se u Katoličkoj crkvi smatra ključnim sakramentom jer prema njenom učenju bez toga sakramenta nema mogućnosti spasenja, odnosno vječnog života. U učenju o odnosu sakramenta krštenja i spasenja velik je problem predstavljalo pitanje što se događa s nekrštenom novorođenčadi koju smrt zatekne na samome početku života. Naime, bilo je nesumnjivo da ta djeca nisu bila u mogućnosti počinuti ikakav ovozemaljski grijeh. Pred Bogom nevina, ona nisu trebala niti mogla ići u čistilište ili pakao, ali zbog toga što su bila nekrštena nisu mogla niti biti spasena. Zbog toga su crkveni teolozi u srednjem vijeku stvorili teoriju o limbu „shvaćenom kao stanje u kojem duše djece umrle bez krštenja, budući da su pod istočnim grijehom, ne zaslužuju blaženstvo, ali budući da nisu počinili osobnoga grijeha ne podliježu isto tako nikakvoj kazni“.²⁷

Prema zapisima vizitacija katoličkih župa u Slavoniji i Baranji iz 18. stoljeća vidljivo je da je utjecaj Katoličke crkve na vjernike u to vrijeme bio velik. Stanovništvo je strogo živjelo pod vjerskim nadzorom, što je utjecalo na brojne društvene pojave. Primjerice, bilo je vrlo malo interkonfesionalnih brakova, a i postotak izvanbračne djece bio je mali. U cjelini gledajući, katolički su se vjernici potpuno pridržavali sakramenata vjere, a sakrament krštenja imao je među njima najvažnije mjesto. Stoga se gotovo nigdje ne spominje problem nekrštenih osoba, jer su gotovo svi pripadnici katoličke zajednice bili kršteni. Problem smrti nekrštenih osoba javljao se, gotovo isključivo, u slučaju smrti nekrštene novorođenčadi.

Opće je poznato da je u predmodernom razdoblju bila prisutna vrlo velika smrtnost djece, pogotovo novorođenčadi. To je dovodilo i do visoke razine smrtnosti dojenčadi, jednog od temeljnih pokazatelja demografskog stanja stanovništva koji se u suvremenoj demografiji redovito prati. Zbog velike smrtnosti novorođenčadi u našim je krajevima postojala praksa da se dijete krsti što prije, uglavnom u prvim danima poslije rođenja. Potvrdu takve prakse može se naći u matičnim knjigama rođenih i umrlih kroz praćenje djece koja

²⁷ Vjerovanje u limb u najnovije doba praktički je odbačeno. Katolička crkva danas prihvaća da se za preminulo dijete koje su roditelji namjeravali krstiti može očekivati Božja milost njegova ubrajanja među krštene po roditeljskoj namjeri. Važan pomak po tome pitanju dogodio se 2015. godine kada je Kongregacija za nauk vjere objavila dokument u kojem je dano aktualno mišljenje Međunarodne teološke komisije o tome pitanju.
http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_doc_20070419_un-baptised-infants_en.html (pristup 7.1.2016.)

su umrla u prvim danima života, ali su prije smrti krštena. Matične knjige umrlih često donose starost takve djece izraženu u danima, pa se na temelju tih slučajeva može utvrditi kada su krštena.

Najveći problem kod krštenja novorođenčadi predstavljala su naselja (sela) koja su bila udaljena i po nekoliko sati hoda od sjedišta župe. Zbog udaljenosti, svećenici nisu tada bili u mogućnosti brzo stići do porodilje i novorođenčeta, a ni obitelj niti kumovi nisu mogli brzo odnijeti dijete k svećeniku. Upravo u takvim slučajevima najčešće se moglo dogoditi da dijete umre bez sakramenta krštenja.

Krštenje u slučaju nužde („*in casu necessitatis*“)

Zbog važnosti sakramenta krštenja Katolička je crkva u 18. stoljeću imala razvijenu praksu osposobljavanja primalja za krštenje u slučaju nužde. To je bila važna stvar u župama, pa su i vizitatori sve župnike ispitivali o tome imaju li primalje te jesu li one osposobljene za krštenje u slučaju nužde.

Podaci o primaljama ne pojavljuju se u prvim vizitacijama Slavonije, Srijema i Baranje, koje su nastale 1730-ih godina. Tek sredinom 18. stoljeća započinje se sustavno u vizitacijama komentirati osposobljenost primalja za krštenje u slučaju nužde. Prema vizitacijama Slavonije, Srijema i Baranje vidljivo je da su u to vrijeme u svakoj župi postojale žene koje su pomagale pri porodu. O njihovoj medicinskoj stručnosti kanonske vizitacije ništa ne pišu. Vizitatore su primalje zanimale samo zbog pitanja krštenja u slučaju nužde.²⁸ One su trebale proći stanovitu formalnu poduku koju im je mogao pružiti lokalni župnik te bi nakon toga, u slučaju da su uspješno svladale potrebno znanje, bile zaprisegnute. Prema kanonskoj vizitaciji Baranje iz 1757. godine, poučene i zaprisegnute primalje djelovale su u Belom Manastiru, Topolju/Ižipu, Zmajevcu, Bilju, Dardi, Beremendu i u drugim mjestima.²⁹

U brodskom kraju u isto vrijeme, pored primalja, za krštenje u nuždi osposobljavani su i zvonari. Međutim, zapisi kanonskih vizitacija pokazuju da je pokušaj osposobljavanja zvonara nailazio na dosta problema. Tako pri vizitaciji župe Kopanica 1757. vizitator zapisuje da zvonar nije znao krstiti u slučaju nužde, no da nisu znale ni tri primalje koje su se pojavile.³⁰ U župama

²⁸ Slična je praksa krštenja djeteta u smrtnoj opasnosti od strane primalja zabilježena i u primorskim krajevima Hrvatske. Istraživanja od Dubrovnika do Istre pokazala su da se u tim krajevima vršila praksa krštenja djeteta u majčinoj utrobi („*in utero matris*“). - Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu 1861. do 1871.“, 95.

²⁹ *Kanonske vizitacije*, knj. I, Baranja (1729.-1810.), ur. i prijevod Stjepan Sršan (Osijek, 2003.), 65., 69., 75., 79., 82. i 89.

³⁰ *Kanonske vizitacije*, knj. IX, Brodsko područje (1730.-1833.), ur. i prijevod Stjepan Sršan (Osijek, 2010.), 85.

Šamac Lukačev i Svilaj zvonari su naučili krstiti na licu mjesta prilikom vizitacije, u prisutnosti vizitatora.³¹ Vrijedan je i zapis vizitacije župe Garčin iz 1758. godine u kojem vizitator piše: „Zvonar je Mihovil Čeliković, koji zna tajne vjere, ali ne i krstiti u nuždi, premda je sam priznao da je bio više puta poučavan. Ipak je preporučeno upravitelju da ga kao i primalje u ovom mjestu, kao i u drugim selima pouči te ne prestane provjeravati u praksi, jer one koje su se pojavile prilikom vizitacije, odbačene su, no ipak su sve obećale da će upotrijebiti veću marljivost da to nauče.“³² U ostalim župama prilikom vizitacije 1758. godine stanje je bilo sljedeće – u župi Dubovik zvonar nije znao krstiti, ali su u Sibirju i Podvinju zvonari znali krstiti.³³ Nažalost, za sam Brod na Savi vizitator nije zapisao zna li zvonar krstiti ili ne.³⁴

Vizitator je brodski kraj ponovno pohodio već 1761. godine. U tih nekoliko godina stanje se nije puno popravilo. Za 1761. godinu sačuvan je i zapis vizitacije Broda na Savi iz kojeg saznajemo da tadašnji zvonar nije znao krstiti. Također nisu znale krstiti ni gradske primalje, pa im je rečeno „da su službeno dužne to naučiti“.³⁵

Što se tiče ostalih župa toga područja, stanje je te godine bilo sljedeće: nisu znali krstiti zvonari u Svilaju, Šamcu Lukačevom, Kopanici, Garčinu i u Podvinju.³⁶ Vizitator je utvrdio da su krstiti znali zvonari u Vrhovinama i u Sibirju, a za Dubovik nema sačuvanog zapisa o tome je li zvonar znao krstiti ili nije.³⁷ Zanimljivo je da je na brodskom području u kanonskoj vizitaciji iz 1769. pitanje znanja zvonara vezano uz krštenje u nuždi skoro sasvim preskočeno. Tek za Sibirj stoji da zvonar zna krstiti u nuždi, a za Zagrađe da ne zna krstiti.³⁸

U Srijemu je također 1763. godine tadašnji srijemski biskup Ivan Krstitelj Paxy u uputama župnicima za provedbu vizitacije uvrstio i pitanje zna li zvonar krstiti u slučaju nužde.³⁹ Međutim, stanje na terenu bilo je različito od župe do župe. U vizitaciji župa Petrovaradin, Zemun, Mitrovica, Ilok i Sot,

³¹ *Kanonske vizitacije*, knj. IX, 97. i 109.

³² *Kanonske vizitacije*, knj. IX, 127.

³³ *Kanonske vizitacije*, knj. IX, 149., 159. i 173.

³⁴ *Kanonske vizitacije*, knj. IX, 125.

³⁵ *Kanonske vizitacije*, knj. IX, 241.

³⁶ *Kanonske vizitacije*, knj. IX, 253., 265., 283., 293., 327.

³⁷ *Kanonske vizitacije*, knj. IX, 297. 339.

³⁸ *Kanonske vizitacije*, knj. IX, 537., 559.

³⁹ *Kanonske vizitacije*, knj. IV (Srijem 1735.-1768.), ur. i prijevod Stjepan Sršan (Osijek, 2006.), 105.

kod točke vizitacije koja se odnosi na zvonara, nije ništa o tome zapisano.⁴⁰ Na drugoj strani, u župi Kamenica zapisano je da je zvonar znao krstiti u slučaju nužde.⁴¹ Isto je tako zapisano i u župama Karlovci i Ruma iste godine.⁴²

Pokapanje nekrštene djece

U slučaju da se dijete iz nekog razloga prije smrti nije uspjelo krstiti, njegovo se tijelo nije smjelo pokopati među ostale pokojnike na katoličkom groblju, nego se to radilo na posebnom mjestu „izvan granica“ katoličkog groblja. Ta se praksa može dobro utvrditi na temelju zapisa u kanonskim vizitacijama.⁴³

Na prostoru Baranje praksu pokapanja djece izvan granica katoličkog groblja – u osnovi na istome groblju, samo izvan posvećenog dijela – može se pratiti u 80-im godinama 18. stoljeća. Kanonske vizitacije 1782. zabilježile su takvu praksu u Topolju (Ižipu), Batini, Zmajevcu, Bilju, Beremendu i Branjinom Vrhju.⁴⁴ Isti je običaj zabilježen i u Dardi, za koju u vizitaciji stoji: „Brine se da se djeca koja umru bez krštenja pokapaju izvan groblja, ali blizu njega ili na prikladnom mjestu.“⁴⁵

Iste godine o praksi pokapanja nekrštene djece izvan groblja svjedoče i kanonske vizitacije valpovačko-miholjačkog kraja, konkretno za župe Mihoļjac, Sveti Đurađ, Koška, Šljivoševica, Marijanci i Petrijevcu.⁴⁶

Usprkos namjerama Crkve da sve u vezi sa smrću članova vjerske zajednice drži pod nadzorom, iz povijesnih je izvora uočljivo da su postojale određene prakse stanovništva koje su prakticirane izvan crkvenih kanona. Tako kanonske vizitacije valpovačko-miholjačkog kraja iz 1738. godine donose vrlo važne zapise koji pokazuju da u to vrijeme stanovništvo često nije pozivalo župnike ni na pokop krštenih ljudi. Konkretno, vizitacija Valpova donosi

⁴⁰ *Kanonske vizitacije*, knj. IV, 139., 209., 257., 269., 287.

⁴¹ *Kanonske vizitacije*, knj. IV, 155.

⁴² *Kanonske vizitacije*, knj. IV, 173., 223.

⁴³ Praksa pokapanja nekrštene novorođenčadi „izvan prostora“ katoličkog groblja (obično na istome groblju, ali izvan njegovih zamišljenih granica) zadržala se u Hrvatskoj sve do 20. stoljeća. Primjer takvog načina pokapanja opisan je u *Glasu Koncila* 38 (1839) od 20. 9. 2009.

http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=17395 (prijetup 23.2.2016.)

⁴⁴ *Kanonske vizitacije*, knj. I, 109., 117., 127., 145., 185., 195.

⁴⁵ *Kanonske vizitacije*, knj. I, 159.

⁴⁶ *Kanonske vizitacije*, knj. III (Valpovačko-miholjačko područje 1730.-1830.), ur. i prijevod Stjepan Sršan (Osijek, 2005.), 105., 127., 153., 163., 177., 191.

zapis: „A budući da stanovnici na filijalama ne pozivaju župnike, već sami pokapaju svoje mrtve, to je sad ove prve godine dokinuto te su nabavljene knjige u koje će se unositi i na filijalama krštenja, vjenčanja i pokapanja.“⁴⁷ Taj zapis pokazuje direktnu povezanost izostanka vođenja matičnih knjiga umrlih i vrlo slabe dosljednosti upisivanja u njih na području Slavonije u prvoj polovici 18. stoljeća s praksom lokalnog stanovništva da često svoje mrtve pokapaju bez svećenika. Slična praksa pokapanja pokojnika bez svećenika obavljala se i u filijali Radikovci, udaljenoj od matice preko 4 sata, za koju u vizitaciji piše: „... od pratnje odraslog običavaju dati 1 for., ali zbog udaljenosti upravitelj ove godine nije pratio ni jedan pokop, već sami pokapaju. Uбудuće se nitko neće pokapati bez svećenika. Od pokopa odraslog imat će 1 for, s misom 1 for i 50 novč., a od djece 50 novč.“⁴⁸ Sličan problem pokapanja bez prisutnosti svećenika zamijetio je vizitator i na đakovačkom području. Tako za župu Vrpolje 1751. vizitator piše: „Mrtve su pokapali po žalosnoj zloporabi bez prisutnosti župnog upravitelja.“⁴⁹ Isto je primijećeno i u župi Vrbica 1753. godine.⁵⁰

Problem pokapanja ljudi bez prisutnosti župnika zabilježen je i u kanonskoj vizitaciji broskog područja 1758. godine. Konkretno, Luka Mikčević, župnik u Sibirju, potužio se vizitatoru „da ga ne zovu na pokop male djece, već na taj način mnogi pokapaju djecu sami ne pozivajući upravitelja na pokop“. Zapis u vizitaciji zatim nastavlja: „A budući da je glede toga i slavna pukovnija već izdala odredbu, to sam ju njima predložio preko gosp. satnika Markera, a sa svoje strane sam nadodao da je to suprotan običaj sv. Rimskoj crkvi i da se on posvuda treba održavati kao i druge stvari koje su se činile da spadaju na tu stvar, prema tome da budu toga svjesni i da ubuduće ne rade suprotno.“⁵¹

U samome Brodu na Savi vizitator je 1758. godine također zapisao da je postojao problem oko plaćanja pokopa djece. Vizitator je čitav problem opširno opisao: „... što je u gradu, kako se vidi, drugačije određeno glede njegove biskupske preuzvišenosti da se umjesto 10 groša za pokopnu pratnju djeci daje 5 groša i 2 krajcara ili marijaš. To je doduše dijelom učinjeno da se uskladi s vremenom, a dijelom što su i u vrijeme popisa, kako se u njemu može vidjeti, sazvani građani stalno tvrdili, da nisu više davali za pratnju djece nego samo od pokopa odraslih. Ta je kontroverzija tada ostavljena u pridržaju, a sad je

⁴⁷ *Kanonske vizitacije*, knj. III, 9.

⁴⁸ *Kanonske vizitacije*, knj. III, 19.

⁴⁹ *Kanonske vizitacije*, knj. X (Đakovačko područje 1751.-1833.), ur. i prijevod Stjepan Sršan (Osijek, 2011.), 25.

⁵⁰ *Kanonske vizitacije*, knj. X, 29.

⁵¹ *Kanonske vizitacije*, knj. IX, 161.

privremeno glede djece određeno, da na taj način svećenik vodi pokop djece, koju su do sad u tim područjima običavali pokapati bez svećenikove prisutnosti, a dijelom jer je običaj da se plaća samo 10 groša, bio ustanovljen poslije vizitacije od pokojnog Petričevića, te uveden od redovnika, kako su tvrdili i to vlašću istog Petričevića...⁵² Prema tome, iz ovog je zapisa vidljivo da je jedan od problema bilo i plaćanje pokopne pratnje te da su biskupija i lokalno svećenstvo bili spremni smanjiti svoje novčane zahtjeve zbog očigledno raširene pojave pokapanja djece bez prisutnosti svećenika.

Sličan problem uočen je u to doba i na vinkovačko-vukovarskom području. U župi Cerna vizitator je 1755. zapisao da ljudi „djecu koja umru sami pokapaju da ne bi upravitelju davali uobičajenu pristojbu kod takvih pokopa“ i nastavlja: „Budući da je to protiv obreda crkve, neka se to strogo zabrani, pošto se zamoli asistencija časne pukovnije.“⁵³ Isto tako, vizitator je zapisao 1755. da u Bošnjacima i u Moroviću stanovnici sami pokapaju djecu koja umru, „da ne bi morali upravitelju platiti uobičajenu pristojbu za te pokope“.⁵⁴

U određenim slučajevima čini se kao da je samo stanovništvo nastojalo relativizirati stroge propise tadašnje Crkve oko krštenja u slučaju nužde i možebitnog teološki vrlo tragičnog slučaja smrti novorođenčeta bez primanja sakramenta krštenja, što je imalo za posljedicu i zabranu pokapanja na katoličkom groblju. Tako, primjerice, za filijalu Bocanjevac župe Valpovo, kanonska vizitacija iz 1738. godine donosi zapis: „Jedno je dijete umrlo bez krštenja, ali ipak kažu da ga je krstila neka žena.“⁵⁵ Isto tako, za filijalu Golinci iste župe, vizitacija donosi zapis: „Umro je jedan nijemi i pokopan je bez sakramenata, podjednako tako i jedno dijete, koje nije stiglo na krštenje, ali za njega kažu da ga je ipak krstila jedna žena.“⁵⁶ Slično je zapaženo i na području župe Miholjac 1738. godine, a iz zapisa vizitacija očigledno je da su i vizitatori i župnici bili nezadovoljni takvom praksom. Za filijalu Rakitovac spomenute župe vizitator je tako zapisao: „Uбудuće se neće ni djeca pokapati bez svećenika.“⁵⁷ Međutim, fizička udaljenost filijala od župe predstavljala je veliku prepreku namjerama katoličkih svećenika, koja se u 18. stoljeću nije mogla otkloniti.

Iz kanonskih vizitacija valpovačko-miholjačkog kraja važan je i zapis za župu Miholjac iz 1745. godine koji glasi: „Krštenja ima 153 vjenčanja 28, pokopa odraslih 20 dok djeca ranije nisu upisana.“⁵⁸ Taj zapis izričito dokazu-

⁵² *Kanonske vizitacije*, knj. IX, 213.

⁵³ *Kanonske vizitacije*, knj. IV, 585.

⁵⁴ *Kanonske vizitacije*, knj. IV, 593. i 615.

⁵⁵ *Kanonske vizitacije*, knj. III, 17.

⁵⁶ *Kanonske vizitacije*, knj. III, 21.

⁵⁷ *Kanonske vizitacije*, knj. III, 29.

⁵⁸ *Kanonske vizitacije*, knj. III, 51.

je da djeca (vjerojatno i krštena i nekrštena) nisu upisivana u matične knjige umrlih. To potvrđuje i vizitacija broskog kraja iz 1769. godine, koja za mjesto Zagrade donosi sljedeći zapis: „(župnik, op. R. S.) Ima dobro uređene matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih, jedino mu je naređeno da ubuduće upisuje i mrtvu djecu.“⁵⁹

Zaključak

Teološki stav Katoličke crkve prema smrti nekrštene djece uzrokovao je u 18. stoljeću niz praksi, kako Crkve, tako i stanovništva. Radilo se o nastojanju da se dijete što prije krsti, nastojanju da ga u slučaju životne opasnosti krsti civilna osoba, praksi Crkve da se za krštenje u nuždi osposobljavaju primalje i zvonari, strogoj praksi Crkve da nekrštenu djecu pokapa „izvan granica“ katoličkog groblja te praksi svećenika da se često ne vode nikakvi zapisi o tako umrloj djeci u župnim knjigama. Na drugoj strani, postojala je i praksa stanovništva da sami pokapaju djecu (nekrštenu i krštenu) bez prisutnosti svećenika, kao i da uopće ne prijavljuju njihovu smrt svećeniku.

Praksa neupisivanja nekrštene novorođenčadi u matične knjige postavlja za povijesnu demografiju velik metodološki izazov. Zbog nje se nužno postavlja pitanje valjanosti utvrđivanja nataliteta samo na temelju zapisa u matičnim knjigama krštenih jer djeca umrla bez krštenja nisu upisivana u te knjige. Pored toga, postavlja se i pitanje valjanosti utvrđivanja mortaliteta na temelju zapisa u matičnim knjigama umrlih jer nekrštena novorođenčad nisu upisivana ni u te knjige. Povijesni demografi u Hrvatskoj bili su svjesni toga problema, ali ga nisu znanstveno razmatrali, niti su pokušavali riješiti.

Kanonske vizitacije rimokatoličkih župa u Slavoniji, Srijemu i Baranji pokazuju da su tijekom 18. stoljeća katolički biskupi posvećivali veliku pažnju krštenju u slučaju nužde. Iz vizitacija je vidljivo da su u svim župama postojale civilne osobe osposobljene za krštenje u slučaju nužde. Posebice su za to bile obučavane primalje jer je krštenje u slučaju nužde najčešće trebalo dati novorođenčadi na samrti. Iz vizitacija je vidljivo da su u nekim župama uz primalje za krštenje u slučaju nužde bili osposobljavani i zvonari, ali u manjoj mjeri. Pored toga, kanonske vizitacije donose nekoliko slučajeva u kojima je stanovništvo uvjeralo svećenika da je krštenje novorođenčeta u slučaju nužde obavila osoba koja je znala kako se to valjano radi. Iz svega navedenoga može se zaključiti da su i crkvene vlasti i stanovništvo činili sve da ne dođe do smrti novorođenčeta bez sakramenta krštenja. Kanonske vizitacije pokazuju da je takav sustav bio uspješan te da su gotovo sva novorođena djeca bila krštena, odnosno da je broj nekrštene novorođenčadi bio izrazito mali. Iako se

⁵⁹ *Kanonske vizitacije*, knj. IX, 553.

to kvantitativno ne može provjeriti, na temelju svega navedenog slobodno se može zaključiti da je broj novorođenčadi umrle bez krštenja svega nekoliko slučajeva po naselju.

Kanonske vizitacije otkrivaju još neke važne činjenice vezane uz vođenje matičnih knjiga i upisivanje podataka o krštenima i umrlima. Prvo, one potvrđuju dosadašnja istraživanja u Slavoniji, južnoj Baranji i središnjoj Hrvatskoj (Gabričević, Krivošić, Skenderović, Božić Bogović), prema kojima su podaci za upis umrlih u prvoj polovici 18. stoljeća nepouzdana. Iz kanonskih je vizitacija vidljivo da je tijekom prve polovice 18. stoljeća Katolička crkva u Slavoniji tek nastojala učvrstiti sustav vođenja matičnih knjiga. Crkva je u tome uspjela tek u drugoj polovici 18. stoljeća, pa se od tada i matične knjige umrlih mogu smatrati prilično pouzdanima. Njihova je pouzdanost porasla i zbog nastojanja Crkve da regulira pitanje krštenja novorođenčadi u nuždi, što se jasno vidi iz kanonskih vizitacija iz razdoblja polovice 18. stoljeća. Prema zapisima vizitacija iz druge polovice 18. stoljeća, Crkva je u tome nastojanju uspjela, odnosno gotovo sva su živorođena djeca bila i krštena. Prihvati li se da je broj nekrštene umrle novorođenčadi iznosio svega nekoliko po svakome naselju u razdoblju od sto godina, može se zaključiti da se slavonske, baranjske i srijemske matice krštenih i umrlih iz druge polovice 18. stoljeća ipak mogu s velikom pouzdanošću koristiti kao izvori za istraživanje prirodnog kretanja stanovništva u protostatističkom razdoblju.

Izvori (objavljeni):

1. *Kanonske vizitacije*, knj. I (Baranja 1729.-1810.), ur. i prijevod Stjepan Sršan, Osijek, 2003.
2. *Kanonske vizitacije*, knj. III (Valpovačko-miholjačko područje 1730.-1830.), ur. i prijevod Stjepan Sršan, Osijek, 2005.
3. *Kanonske vizitacije*, knj. IV (Srijem 1735.-1768.), ur. i prijevod Stjepan Sršan, Osijek, 2006.
4. *Kanonske vizitacije*, knj. IX (Brodsko područje 1730.-1833.), ur. i prijevod Stjepan Sršan, Osijek, 2010.
5. *Kanonske vizitacije*, knj. X (Đakovačko područje 1751.-1833.), ur. i prijevod Stjepan Sršan, Osijek, 2011.

Literatura:

1. Mladen Andreis, „Uzroci smrti na otoku Šolti od god. 1825. do 1900. prema podacima iz matičnih knjiga umrlih“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta* (Zagreb), 22 (1989), 113.-132.
2. Dubravka Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću* (Beli Manastir, 2013.)
3. Fernand Braudel, *Strukture svakidašnjice: materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća* (Zagreb, 1992.)
4. Ante Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brodovcu između 1672. i 1981. godine*, Starine JAZU, knj. 59, 1984., 187.-308.
5. Ante Gabričević, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Zavod za znanstveni rad HAZU, Posebna izdanja, knj. 10 (Varaždin, 2002.)
6. Niko Kapetanić, Nenad Vekarić: *Stanovništvo Konavala*, sv. I, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Posebna izdanja, Serija: Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice, knj. 7, sv. 1 (Dubrovnik, 1998.)
7. Stjepan Krivošić: *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, Posebna izdanja, knjiga 1, (Dubrovnik, 1990.)
8. Stjepan Krivošić: *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Zavod za znanstveni rad HAZU, Posebna izdanja, knjiga 2, (Varaždin, 1991.)
9. Davor Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu 1861. do 1871.“, *Vjesnik istarskog arhiva* 20 (2013), 85.-111.
10. Robert Skenderović, „Pastoralno djelovanje franjevaca i vođenje matičnih knjiga na prostoru Slavonije tijekom 18. stoljeća“, u: *Tkivo kulture*, ur. Nela Veronika Gašpar (Zagreb – Rijeka, 2006.), 165.-178.
11. Robert Skenderović, *Stanovništvo Požege 1699.-1781. prema matičnim knjigama* (magistarski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Zagreb, 2002.)

12. Andrija Šuljak, „Zapisnici kanonskih vizitacija 18. stoljeća u istočnoj Hrvatskoj“, *Croatica christiana periodica* 48 (2001), 75.-82.

Mrežne stranice:

1. *Glas Koncila*, 38 (1839), 20. 09. 2009. http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=17395 (pristup 23. 2. 2016.)
2. International Theological Commission, „The hope of salvation for infants who die without being baptised“. http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_doc_20070419_un-baptised-infants_en.html (pristup 7. 1. 2016.)

Summary

THE MORTALITY OF UNBAPTISED INFANTS AS A PROBLEM IN RESEARCH INTO THE NATALITY AND MORTALITY OF CATHOLIC COMMUNITIES IN SLAVONIA, SYRMIA AND BARANYA DURING THE 18TH CENTURY

According to the teachings of the Catholic Church, only baptised persons find salvation, i.e. attain eternal bliss (eternal life). However, the theological explanation of what was happening to dead, unbaptised infants remained a great problem for the Catholic Church. In consequence theologians developed the theory that dead unbaptised infants would end up in *limbo*, a state in which they could not attain eternal life because they had not been baptised, but also could not suffer for sins they had not committed. In Catholic parishes in the territory of Slavonia, Syrmia and Baranya during the pre-modern period there had been cases of infant mortality before baptism. The Catholic Church abided by the formal stance for centuries and thus the children were even allowed to be buried in Catholic cemeteries, only alongside them, at places specially set aside for these purposes. In this article, based on records of the Canonical Visitations from the 18th century, all aspects of the problem of the mortality of unbaptised children - the theological standpoint, church practice and the reactions of the population of that time - are investigated. Knowledge of the theological aspects of the problem of the mortality of unbaptised infants is significant for research into natality and mortality in pre-modern communities, because it lay behind practices that influenced the quality of records of births, i.e. of the baptised and the dead. The Canonical Visitations of the parishes in Slavonia, Syrmia and Baranya from the 18th century were an important source for illumination of the problems of the mentioned areas and provided answers as to how widespread the mortality of unbaptised infants was, i.e. their share in the total mortality of infants in the territory of Slavonia, Syrmia and Baranya during the 18th century.

Key words: historical demography, sacrament of baptism, unbaptised infants, limbus, Slavonia, Srijem (Syrmia), Baranja, 18th century, natality, mortality, parish registers, canonical visitations

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Robert Skenderović

Hrvatski institut za povijest
Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Ante Starčevića 8
HR-35 000 Slavonski Brod
rskender@isp.hr